

Araşdırma

MÜHACİRƏT MƏTBUATINDA QAFQAZ BİRLİYİ İDEYASI

Azərbaycan mətbuatı tarixinin öyrənilməsi keçmişimizin qaranlıq səhifələrini aydınlatmaq baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, milli mətbuatımız tariximizin son 150 ilini özündə əks etdirməklə bu dövrü sözün əsl mənasında gözlərimiz önündə canlandırır. Həqiqətən, tariximizin son dövrlərini araşdırmaq üçün mətbuatımız əvəzədiməz mənbədir. Bu gün Azərbaycan mətbuatının keçdiyi şərəfli yolu heç tərəddüd etmədən "şanlı salnamə" adlandırma bilərik.

Hələ XIX əsrin ortalarında çar Rusiyasının əsarətində, sözün əsl mənasında inləyən Azərbaycan və Azərbaycan xalqı üçün Həsən bəy Zərdəbinin "əkib-bitirdiyi" "Əkinçi" qəzeti bir məşəl oldu. Bu məşəl dizi bükülmüş bir xalqa qalxmağın, azadlığa qovuşmaq üçün mübarizə aparmağın yollarını öyrətdi. Bu yol xalqın maariflənməsindən, milli kimliyini dərk etməsindən başlayırdı. Bütün çətinliklərə və məhrumiyətlərə baxmayaraq "Əkinçi" və onun davamçıları bu ənənələrə sadıq qaldılar və əsrlərin arzusunu - xalqın müstəqil yaşamaq arzusunu reallaşdırdılar.

Lakin məlum səbəblərdən Şərqi ilk demokratik dövlətinin ömrü çox qısa oldu: cəmi 23 ay. Bununla əlaqədar bir çox ziyalılar, dövlət və hökumət adamları ölkəni tərk etmək məcburiyyətində qalsalar da, bu müqəddəs mübarizədən bir an belə çəkilmədilər. Əksinə, işğalçılara qarşı hiddətlərini daha sərt və açıq şəkildə bildirməyə başladılar. Hansı ölkənin ərazisində, hansı şəraitdə yaşamalarından asılı olmayaraq, Vətən üçün nəsə etməyə çalışdılar. Məhz bunun nəticəsi kimi SSRİ DTK-çıları onları hər addımda izləyirdi. Hətta mühacir həyatı yaşayan bir çox həmvətənimiz bu cür terror və sui-qəsdin qurbanına çevrilmiş, cismən məhv edilmişdilər (Doğrudur, bu cür təqiblərə yalnız azərbaycanlılar deyil, SSRİ-dən mühacirət etmiş

bütün xalqların nümayəndələri məruz qalırdılar. Ancaq azərbaycanlılar ən çox əziyyət çəkənlər arasında ilk sıralarda dayanırlar. Bunun səbəblərindən biri kimi ermənilərin dünyanın hər yerinə səpələnməsi, onların türk xalqlarına tarixi düşmənçiliyi və SSRİ-yə rəhbərlik edənlərin bundan lazımınca istifadə etmələri olmuşdur). Sovet təhlükəsizlik orqanları bu cür şəxslərin yalnız özü ilə kifayətlənmir, onların ailə üzvlərini, yaxın qohumlarını ən ağır cəzalarla, ölümə və ya ölümdən daha betər sürgünlərlə cəzalandırırdı. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bu qətləri törədənlər, məhkum olunanların hakimləri çox vaxt ermənilər (!) olurdular.

Lakin bütün bu əzab-əziyyətlərlə yanaşı azərbaycanlı mühacirlər bolşeviklərin, kommunistlərin əsarəti altında olan digər xalqlar ruslar, ukraynalılar, beloruslar, inquşlar, gürcülər, Krım tatarları və digər xalqlar kimi öz mübarizələrini davam etdirmiş və həmişə ön sıralarda yer almışlar. Bu mənada azərbaycanlı mühacirlərin çəkdikləri zəhmətləri tariximizin şanlı səhifələrindən saymaq olar. Təəssüf doğuran məsələ odur ki, azərbaycanlı mühacirlərin həyat və fəaliyyətləri lazımınca öyrənilməmiş, tədqiq olunmamış sahələrdəndir. Əlbəttə, bunun bir neçə obyektiv səbəbi var. Səbəblərdən biri bu idi ki, 70 illik sovet əsarəti, kommunist istilasısı dövründə həm ideoloji düşmən, həm də "sınıf düşmən" sayılan bir tərəfin tanıdılmasına, öyrənilməsinə yol verilə bilməzdi. Hər an sovet hökuməti onları tarix səhnəsindən silməyə hazır idi. Çünki sovet rəhbərləri bu fəaliyyətin nə ilə nəticələcəyini anlayırdılar.

Azərbaycan təkrar müstəqilliyini əldə etdikdən sonra bu sahəyə diqqət nisbətən artırılsa da, mühacirət mətbuatının və mühacirlərin həyatı ilə bağlı sənədlərin böyük bir hissəsinin xarici ölkə arxivlərində saxlanması bu işləri lazımi səviyyədə aparmağa imkan vermir. Burada Azərbaycan

dövlətinin üzərinə də böyük məsuliyyət düşür. Belə ki, dövlət də bu sahənin tədqiq olunmasında maraqlı olmalı, bu sahədə axtarışlar aparılması üçün maddi və mənəvi köməklik göstərməlidir. Çünki bu insanların həyatının hər bir anı bizim üçün bir örnək, cəsarət, fədakarlıq, iftixar, qürur mənbəyi ola bilər. Mühacirətlə bağlı sanballı əsərlərin, ali məktəb dərslərinin yazılması, elmi-tədqiqat işlərinin aparılması, bədii və sənədli filmlərin çəkilməsi və s. çox vacibdir. Mühacirətlə, xüsusilə mühacirət mətbuatı ilə bağlı ən kiçik detal ciddi araşdırılmalı və öz qiymətini almalıdır.

“YENİ QAFQASYA” DAN BAŞLANAN YOL

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin faciəli süqutundan sonra Türkiyəyə və Avropanın digər ölkələrinə üz tutmuş azərbaycanlı mühacirlər tez bir zamanda öz mətbu orqanlarını yaratdılar. Bu sırada Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin fəaliyyətini qeyd etməmək olmaz. Belə ki, Türkiyədə çıxmış, demək olar ki, bütün azərbaycanlı mühacirlərin qəzet və jurnallarının əsasını Məhəmməd Əmin Rəsulzadə qoymuşdur. “Yeni Qafqasya” (1923) jurnalı onun Türkiyədəki və Avropadakı həmvətənlərini, mühacir azərbaycanlıları birləşdirmək yolunda atdığı ilk addım olmuşdur. Bu yolda onun ən yaxın köməkçiləri Səid Əfəndi, Əhməd bəy Ağayev (Ağaoğlu), Mirzə Bala Məmmədzadə (jurnalın ilk nömrələri çıxarkən o, İranda olsa da, tez-tez müxtəlif mövzularda yazılar göndərirdi) olmuşlar. Jurnalın meydana gəlməsi itirilmiş müstəqilliyin bərpası yolunda yeni mübarizə dövrünün başlanğıcının ən parlaq nişanəsi idi. M.B.Məmmədzadə sonralar bu jurnaldan bəhs edərək yazırdı: ““Yeni Qafqasya” Sovetlər Birliyini silkələyirdi”. Bu fikrin heç də təşbih olaraq söylənmədiyini Sovet İttifaqının sonrakı davranışları tam çıpaqlığı ilə sübut etdi. Belə ki, SSRİ-nin kəskin israrı ilə “Yeni Qafqasya” jurnalı bağlandı. Əvəzində yeni jurnal “Azəri-Türk” jurnalı nəşrə başladı. Dəyişən isə yalnız ad oldu. Jurnalın məqsədi və mübarizə üsulu isə nəinki dəyişmədi, hətta daha kəskin və sərt bir mərhələyə qədəm qoydu. Bu dəfə isə SSRİ daha fədikal və amansız bir mövqedən çıxış edərək, mühacirlərin Türkiyə ərazisindən çıxarılmasını

tələb etdi və Türkiyə hökuməti bu tələbi yerinə yetirmək məcburiyyətində qaldı. Bu vaxta qədər isə artıq Avropanın müxtəlif yerlərində Parisdə, Münhendə, Berlində və s. yerlərdə azərbaycanlı mühacirlər özlərinin qəzet və jurnallarını nəşr etdirməyə, kifayət qədər mütəşəkkil və təsirli fəaliyyətlə məşğul olmağa başlamışdılar. Çox maraqlıdır ki, bir-birindən yüzlərcə kilometr uzaqda olsalar da, azərbaycanlı mühacirlərin əlaqəsi heç zaman kəsilməmiş, daim əməkdaşlıqlarını davam etdirmişlər.

Hələ XIX əsrin sonlarında meydana gəlmiş Qafqaz Birliyi ideyası Qafqaz respublikaları öz müstəqilliklərini elan etdikdən sonra sanki unudulmuşdu. Lakin bolşevik Rusiyasının işğalından sonra bu ideya bir daha aktuallaşdı və yenidən Qafqazdan olan mühacirlərin çoxunu bu ideya düşündürməyə başladı.

Yalnız öz daxilində təşkilatlanmaqla qənaətlənməyən azərbaycanlı mühacirlərin beynəlxalq mühacir təşkilatlarının yaradılmasında, fəaliyyətində və mətbu orqanlarının işıq üzü görməsində əvəzsiz rolu və xidməti olmuşdur.

Azərbaycan mühacirlərinin bəziləri arasında müəyyən fikir ayrılığı, hətta ziddiyyətlər olsa da, ümumi fəaliyyət istiqamətində əsasən iki vəzifəni yerinə yetirirdilər: bir tərəfdən SSRİ-dən olan digər millətlərin ukraynalıların, moldavanların, belorusların, Şimali qafqazlıların, gürcülərin, Krım tatarlarının, kareliyaların və s. təmsil olunduqları “Prometey” Birliyi (1926-1939), Rusiya Millətlərini Qurtarma Şurası (1951), Anti-bolşevik Mücadilə Koordinasiya Mərkəzi (1952-1953), Rusiya Məhkumu Millətlərin Qurtuluş Birliyi və s. sovetlərə, bolşevizmə qarşı ciddi ideoloji mübarizə, istiqlal uğrunda mücadilə aparırdılar.

Hələ XX əsrin əvvəllərində də mühacir azərbaycanlılar Qafqazın rus əsarətindən xilas uğrunda Rusiya əsarətindəki digər türk və Qafqaz xalqları ilə işbirliyi qurmuşdular. 1915-ci ildə Türkiyədə Şimali Qafqaz, Azərbaycan və Gürcüstan mühacirləri Qafqaz Komitəsi, Yusif Akçuranın rəhbərliyi ilə Rusiya Məhkumu Müsəlman Türk-Tatarlarının Haqqını Müdafiə Komitəsi yaratmışdılar. Adı çəkilən mühacir birliklərlə yanaşı, bir sıra mühacirlər Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağayev (Ağaoğlu) və başqaları Qafqazın rus istilasından xilas uğrunda

gərgin iş aparır, müxtəlif ölkələrdə keçirilən beynəlxalq tədbirlərdə çar Rusiyasından ayrılaraq Qafqaz Federasiyası yaratmaq niyyətində olduqlarını bəyan edirdilər.

Deməli, mühacirətdə yaranan anti-sovet birliklər zahirən yeni görünsə də, əslində mahiyyət və məzmun baxımından hələ SSRİ yaranmamışdan əvvəl xaricdəki mühacirət təşkilatlarını xatırladırdı. Sadəcə orada qarşı tərəf çar Rusiyası idisə, indi bu, bolşevik Rusiyası idi.

QAFQAZ MÜHACİRLƏRİNİN İLK ADDIMI

Qafqaz mühacirlərinin birləşmək yolundakı ilk addımı 1921-ci ildə atıldı: Parisdə Azərbaycan, Gürcüstan, Şimalı Qafqaz, Ermənistan mühacirləri birgə mübarizə haqqında sənəd imzaladılar. 1928-ci ildə Qafqaz İstiqlal Komitəsini yaratdılar. 1934-cü il iyulun 14-də isə Qafqaz İstiqlal Komitəsinin Brüssel konfransında iştirakçılar Qafqaz Konfederasiyası Şurasını yaratdılar. Şura Azərbaycan, Gürcüstan, Şimali Qafqazın milli təşkilatlarının nümayəndələrindən təşkil olunmuşdu. Ermənistan isə bu dəfə də birlik ideyasına və üzvlərinə xəyanət etdi.

Qafqaz Birliyi ideyası mətbuatda müntəzəm olaraq öz əksini tapırdı. Bu mənada Qafqaz xalqlarının və ukraynalı mühacirlərin orqanı olan "Prometey" jurnalı da istisna deyildi. Parisdə 1926-cı ildə M.Georgi Qvazavanın redaktorluğu ilə fransızca buraxılan "Prometey" in yazıları arasında M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məmmədzadə, Mir Yaqub Mehdiyev, Seyid Əhməd kimi Azərbaycanın görkəmli qələm sahiblərinin müxtəlif mövzulardakı yazıları ilə yanaşı Qafqaz Konfederasiyası ilə bağlı çoxsaylı yazıları da yer almışdı.

Qafqaz Birliyi ideyası hətta II Dünya müharibəsi dövründə də həmişə diqqət mərkəzində olmuş, bir an belə bu istiqamətdəki fəaliyyət səngiməmişdi. Müharibədən sonra dünyada baş vermiş siyasi dəyişikliklər ümumən dünyanın bütün geosiyasi mənzərəsinə təsir etdi. Bu, xüsusən, SSRİ və ABŞ arasında münasibətlərin soyumasında özünü qabarıq göstərirdi. Artıq ABŞ hökuməti Sovet İttifaqına qarşı olan təşkilatları dəstəkləyir, onlara maddi yardım, mənəvi kömək göstərirdi. Xaricdəki mühacir təşkilatları ilk sırada

yer alırdı. Azərbaycanlı mühacirlər də bu dəstəkdən öz nəsibini almışdı. 1952-ci ildə Almaniya konfransında təsis olunmuş Azərbaycan Milli Birliyini Amerika Komitəsi dəstəkləyirdi.

ABŞ-ın maliyyələşdiriyi Amerika Komitəsi vahid anti-bolşevik cəbhə yaratmaq və SSRİ-yə qarşı güclü ideoloji təbliğat müharibəsi aparmaq niyyəti ilə əski Rusiya Müvəqqəti Hökumətinin başçısı A.Kerenski ilə həyata keçirdiyi iş birliyi ilə kifayətlənməyərək digər SSRİ xalqlarını təmsil edən mühacirlərdən də yararlanmağı məqsəduyğun hesab etdi. Nəticədə 1951-ci il noyabrın 2-də beş rus, beş qeyri-rus mühacir təşkilatının iştirakı ilə Visbadendə konfrans keçirildi. Konfransda Azərbaycanı Milli Birlik Məclisinin rəhbərləri təmsil edirdilər. Rus mühacir təşkilatları konfransda 1917-ci il fevral inqilabından sonra Rusiya ərazisində yaradılan heç bir milli dövləti tanımadıqlarını, fevral inqilabına qədərki sərhədlərin bolşevizm devrildikdən sonra dəyişməyəcəyi fikrini gizlətmirdilər. Qeyri-rus mühacir təşkilatlar bu mövqeyə etiraz etsələr də, Visbaden Konfransında müştərək deklorasiya qəbul olundu və Rusiya Millətlərini Qurtarma Şurasını genişləndirmək, Anti-bolşevik Mücadilə Koordinasiya Mərkəzi yaratmaq qərara alındı.

1951-ci ilin avqustunda Münxendə nəşrə başlayan "Qafqasya" jurnalı da elə ilk nömrəsindən əsas məqsədlərindən biri olan Qafqaz Birliyi ideyasına toxunmuşdu. Bu haqda danışılan məqalədə Qafqazın yenidən müstəqilliyə qovuşması yolları, onun mühafizə üsulları, kimlərin köməyindən istifadə ediləcəyi fikri öz əksini tapmışdı. Məqalə sanki əski "Prometey" çilər və onların tərəfdarları M.Ə.Rəsulzadə, Noy Jordaniya, Əli xan Qantəmirin birləşdiyi Rusiya Məhkumu Millətlərin Qurtuluş Birliyinin məqsəd və proqramından ibarət idi. Qonşularla münasibətdə isə tam müstəqil hüquqa sahib ölkə kimi əməkdaşlıq edilməsini önə çəkən məqalə müəllifi bu münasibətlərin daha çox Türkiyə, Rusiya, İran, Türkiyə və ərəb ölkələri ilə qurulmasını vacib sayırdı.

"Qafqasya"nın ümumi ab-havası Qafqaz Birliyi ideyasının gerçəkləşməsindən sonra əsl müstəqillikdən söhbət gedə biləcəyini söyləyir, ərazidəki xalqların tarixən ortaq bir mübarizə yolu keçdiklərinə diqqət çəkir, çox zaman ümumi

düşməyə qarşı birləşdiklərini elmi faktlarla isbat edirdi.

“Qafqasya” jurnalı ayda bir dəfə, üç dildə türk, rus, ingilis dillərində çıxırdı. Jurnal müxtəlif mövzuları əhatə etsə də, ən əsas Qafqaz Birliyi ilə bağlı yazıları qabarıq şəkildə verirdi. Demək olar ki, jurnalın hər sayında, hətta hər yazısında rus bolşevizminə, kommunizmə, rus işğalına nifrət, düşmənçilik duyğuları hiss olunurdu.

Jurnalda təkcə azərbaycanlı mühacirlər deyil, eyni zamanda digər mühacir qrupların Qafqaz Birliyi haqqındakı fikirlərinə də yer verilir. Hətta rus mühacirlər də jurnalda Qafqazın gələcək taleyi ilə bağlı münasibətlərini bildirirdilər. Rus mühacirlərin bir qrupu isə Qafqaz Birliyi ideyasına qarşı sərt mövqedən çıxış edərək, Rusiyanın “bütöv və bölünməzliyini” müdafiə edir, Azərbaycan Milli Birliyinə dəstək verən və maddi yardım edən Amerika Komitəsinin hərəkətlərini hiddətlə qınayırdı. Rus mühacirlərin bir qrupu yalnız bütöv Rusiya üçün mücadilə etdiklərini, başqa heç bir variantla razılaşmadıqlarını bəyan edirdilər.

Bəzi rus mühacir təşkilatları (Xalqın Hürriyyəti üçün Mücadilə Cəmiyyəti kimi) SSRİ tərkibində yaşayan xalqların da öz müqəddəratını təyin etmək hüququ olduğunu etiraf etsələr də, onlar da “Rusiyanın bir bütöv olması” fikrindən əl çəkmirdilər. Hətta bu ideya tərəfdarları olduqlarını dolaylı yolla bildirirdilər.

Azərbaycanlı mühacirlər isə rusların bu fikirlərinə “Qafqasya” jurnalının səhifələrində tutarlı cavablar verir, tarixi və elmi izahlarla onları susdurmağa çalışırdılar. Bu sırada M.Ə.Rəsulzadə rusların, demək olar ki, bütün yazılarını təhlil edir, bu yazıların arxasında nə gizləndiyini açıb göstərirdi.

Azərbaycan mühacirlərinin fəal üzvlərindən olmuş Nağı Şeyxzamanlı da Qafqaz Birliyi ideyasını dəstəkləyənlərdən olmuş, bu haqda “Qafqasya” jurnalında müntəzəm çıxan məqalələrində bəhs etmişdir. Nağı Şeyxzamanlıdan fərqli olaraq, M.B.Məmmədzadə Qafqaz xalqlarının “əriyərək bir xalqa çevrilə biləcəyini” mümkün olmayan bir hal kimi qiymətləndirmiş və hər xalqın ayrıca istiqlal əldə etməsi fikrinə daha çox üstünlük vermişdir.

İMZALAR İÇƏRISİNDƏKİ İMZALAR

“Qafqasya”dan sonra “Birləşik Qafqasya” adlı jurnal da işıq üzü gördü. “Birləşik Qafqasya” “Qafqasya”nın bütün prinsiplərinə, açdığı cığıra sadıq qaldı. Başqa sözlə, jurnalın adı dəyişsə də, amalı dəyişmədi. Jurnal “Qafqasya” kimi üç dildə türk, ingilis və rus dillərində nəşr olunurdu.

“Birləşik Qafqasya”da əsasən Azərbaycan, Gürcüstan və Şimali Qafqazdan olan mühacirlərin yazılarına rast gəlinirdi. Əvvəlcə qeyd etdiyimiz kimi, “Qafqasya”nın bütün ideyalarına sadıq qalan bu jurnalın əməkdaşları da, demək olar ki, əvvəlkilər idi.

“Birləşik Qafqasya” da qeyri-rus, o cümlədən Azərbaycan mühacirlərinin həyatında böyük rol oynadı. Soyuq müharibə illərində hər cür əzab-əziyyətə qatlaşaraq, min-min əngəllərlə, məhrumiyyətlərlə üzləşərək öz vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirirdi. Bu, yalnız jurnalın nəşr edildiyi dövr üçün deyil, bütün dövrlər üçün başucalığı, fəxarət rəmzidir. Mühacir rusların yalnız Rusiyanın bütövlüyü, vahidliyi uğrunda apardıqları mübarizəyə də böyük bir zərbə vuran məhz azərbaycanlı və qafqazlı mühacirlər olmuşlar. “Birləşik Qafqasya” bolşevik əsarətində olan millətlərin daim istiqlal savaşına hazır olmaları üçün və bu istiqlalın ən qısa yolunun Birləşmiş Qafqaz olduğunu sona qədər müdafiə edən mətbu orqanlardan biri kimi də tarixə düşdü.

Azərbaycan mühacirlərinin bütünlükdə yazdıqları hər bir məqalə mübariz bir millətin “imzalar içərisindəki imzasıdır”. Bu baxımdan Ankarada 1952-ci ildən nəşrə başlayan “Azərbaycan” jurnalı da istisna olmayıb. Düşündürücü haldır ki, mühacirət nəşrlərinin hamısında və demək olar ki, bütün nömrələrdə Qafqaz Birliyi ideyasına münasibət bildirilmişdir. “Azərbaycan” (Ankara) jurnalı özünü kultür dərgisi kimi təqdim etsə də, əslində əsl amacı bolşevizmə, kommunist ideyalarını yayan sovet rejiminə qarşı ideoloji mübarizəyə təkən vermək, ümumilikdə Qafqazın xilasına nail olmaqla həm də Azərbaycanın müstəqilliyə qovuşacağı ideyalarını yaymaq idi. Bu məqsəd “Azərbaycan”ın (Ankara) nəşr edildiyi bütün dövrlərdə diqqətdən qaçırılmamış, təkrar-təkrar bu mövzuya müraciət olunmuşdur. Qafqaz Birliyi ideyası yalnız azərbaycanlılar üçün deyil,

ümumqafqaz əhəmiyyətli məsələ olduğu üçün digər Qafqaz xalqları ilə bağlı da daim yazılar dərc etdirmiş, onların mədəniyyəti, tarixi, həyat tərzini və s. ilə bağlı bilgiler yaymışdır. Hətta "Azərbaycan" (Ankara) jurnalı Azərbaycan yenidən müstəqilliyini qazandıqdan sonra da bu mövzuya qayıtmış, Qafqaz Birliyi ideyasını yenidən gündəmə gətirmişdir.

Ankarada 1952-ci ildən nəşr olunan bir başqa jurnal isə "Türk izi" jurnalı idi. Jurnal Azərbaycan Milliyyətçilər Dərnəyinin orqanı idi. Lakin "Türk izi"nin Qafqaz Birliyi ideyasına baxışı fərqli bir nöqtədən, fərqli bir mövqedən idi. Başqa sözlə, "Türk izi" Qafqaz Birliyinin əleyhinə olduğunu, türkün düşmənləri ilə bir arada olmağın heç cür mümkün olmadığını bəyan edir və hətta birlik ideyası tərəfdarlarını sərt ittihamlarla qınayırdı. Hətta jurnalın səhifələrində Ermənistan və Gürcüstanın da Azərbaycana qarşı xəyanətləri, tarixi şəraitdən istifadə edərək, torpaqlarımızı qəsb etmələri, xalqımıza divan tutmaları kimi son dərəcə ağır ittihamlarla oxucular qarşısına çıxır, tarixi unutmamağı, onların müttəfiqliyinə heç zaman arxayın olmamağı, hər fürsətdə bizi arxadan vuranlarla tərəf-müqabil olmağın mümkünsüzlüyünü xatırladırdı. Onlar heç bir konfederasiya olmadan, yalnız Türkiyəyə arxalanaraq, Azərbaycanın tam müstəqilliyi fikrini dəstəkləyir, heç bir qurumun tərkibində tam istiqlal və hüriyyətdən söhbət gedə bilməyəcəyini hər fürsətdə qeyd edirdilər. "Türk izi"nin müəllifləri Qafqaz Birliyi ideyasının çürük əsaslara dayandığını, heç bir elmi, tarixi əhəmiyyət kəsb etmədiyini, siyasi, iqtisadi əsasının olmadığını, Parisdə qəbul olunmuş bəyannamənin, əsasən ermənilərin və gürcülərin mənafeyini müdafiə etdiyini, başqa sözlə Azərbaycanın istiqlalına zidd bir ideya olduğunu əsaslı şəkildə sübut etməyə çalışırdılar. "Türk izi" yalnız bu ideyanı deyil, həm də onu müdafiə şəxsləri də çox ağır suçlarla ittiham edirdi.

"Türk izi" son dərəcə radikal bir nəşr kimi xarakterizə oluna bilər. Hətta o qədər çılğın və nifrətli olmuşlar ki, bəzən kimlərinə əməyini yerə vurmuş, haqsızlığa yol vermişlər.

* * *

BÜTÖV BİR XƏZİNƏ

Mühacirət mətbuatımız bütöv bir xəzinədir. Odur ki, onun tədqiqinə diqqətin artırılması vacib sahələrdəndir. Mühacirət mətbuatımızda ən çəkişməli, narazılıqların, ittihamların olduğu məsələ isə Qafqaz Birliyi ideyası olub desək, yanılmazdır. Deməli, bu məsələnin özünün də ayrıca araşdırılmağa, tədqiqata ehtiyacı var. Lakin təəssüflər olsun ki, bu mövzuda nəinki ayrı-ayrı məsələlərin tədqiqi, ümumiyyətlə, mühacirət mətbuatı ilə bağlı sanballı əsərlər çox azdır. Yeri gəlmişkən, Abid Tahirlinin ikicildlik "Azərbaycan mühacirət mətbuatı" (Bakı, 2002, 2003), Xələddin İbrahiminin "Azərbaycan siyasi mühacirəti" (Bakı, 1996) kitablarını bu yolda atılan uğurlu addım kimi qiymətləndirmək olar. Lakin zənnimizcə, bu iş daha ciddi və dərinləndirilməyə ehtiyacı var. Çünki ömrünü xalqın azadlığına, Vətənin müstəqilliyinə həsr etmiş, öz torpağına həsrət qalmış, qürbətdə min-min əzablara düşər olmuş, lakin bir an belə bu yoldan usanmamış, hər an təhdidlərlə, ölüm qorxusu ilə üzləşən bu insanların həyatı və fəaliyyətlərini öyrənmək və örnək almaq hər birimizin vətəndaşlıq borcudur. Bununla biz həm onların ruhuna hörmət etmiş olar, həm də əsl sevginin, Vətənə, millətə olan sevginin hansı yollardan keçdiyini, bu yolda hər şeyi qurban verən insanları tanımış olarıq. İnanıram ki, bu başlanan iş uğurla davam etdiriləcək, mühacirət mətbuatı ilə bağlı tədqiqat əsərləri yalnız Azərbaycanda deyil, həm də dünyanın müxtəlif ölkələrində, müxtəlif dillərdə yayınlanacaq.

Cabir MƏMMƏDLİ

ƏDƏBİYYAT

1. İbrahimi X. *Azərbaycan siyasi mühacirət*. B., 1996.
2. Şeyxzamanlı N. *Azərbaycan istiqlal mücadiləsi xatirələri*. B., 1997.
3. Tahirli A. *Azərbaycan mühacirət mətbuatı (I hissə)*. B., 2002.
4. Tahirli A. *Azərbaycan mühacirət mətbuatı (II hissə)*. B., 2003.
5. Məmmədov M.B. *Milli Azərbaycan hərəkəti*. B., 1992.